

JEP

Araştırma Makalesi • Research Article

İbn Haldun'un Umranında Çiftçilik Sanatı ve Neo-Liberal Düzendeki Dönüşen Tarım Politikaları

The Art of Farming in Ibn Khaldun's Umran and the Transformation of Agricultural Policies under Neo-Liberalism

Elmashan Küçükakbulut ^{a, *}

^a Araş. Gör., Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, 81652, Akçakoca/Düzce/Türkiye, ORCID: 0000-0001-7485-3856

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 22.07.2021

Kabul tarihi: 02.12.2021

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, Mukaddime, Tarım Politikaları, Gıda Güvenliği, Umran Bilimi, İktisadi Coğrafya, İsrif

ÖZET

Mukaddime'nin 1375'te işaret ettiği meseleler ile modern düzende karşılaşılan problemlerin dinamikleri arasındaki benzerlik İbn Haldun'un olayları çözümleme biçiminin günümüzdeki popülerliğini açıklayıcı niteliktedir. Muhtevası gereği önemini hiç yitirmeyen 'gıda' ve alt başlıkları da bahsi geçen karşılaştırmanın örneklendirilerek izah edilebileceği en kritik meselelerdendir. Bu bağlamda, tarım politikaları ve gıdanın sürdürülebilirliği üzerine fikir yürütmek maksadıyla yola çıkan bu çalışmanın amacı; İbn Haldun'un tespitleri ile güncel analizleri karşılaştırmaktır. Bunu yaparken, tıpkı Mukaddime'nin kendi metodolojisinde olduğu gibi, konu öncelikle çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulacak; mevcut tanım ve kabuller incelenecek, 'iktisadi coğrafya', 'israf', 'gıda güvenliği' gibi kavramların içeriği mercek altına alınacaktır. Sonrasında, neo-liberalizm sarkacındaki tarım politikalarının geldiği nokta, İbn Haldun'un umranındaki tutum ışığında değerlendirmeye alınacak; 'semasının tek yıldızı' olarak anılan düşünürün serbest iktisat anlayışında çiftçiye ve devlete biçtiği rol incelenecektir. Böylelikle, İbn Haldun'un zirai meseleler hakkındaki görüşlerinin detaylı bir değerlendirmesi, kendi icadı olan umran biliminin metodolojisi aracılığıyla sunulacak; ortaya koyulan bakış açısı günümüz meselelerini anlamak üzere incelemeye alınacak; çiftçilik sanatını merkeze alan fikirlerinin ilerleyen çalışmalar için bir yol haritası olması hedeflenecektir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 22.07.2021

Accepted: 02.12.2021

Keywords: İbn Khaldun, Muqaddimah, Agricultural Policy, Food Security, The Science of Umran, Economic Geography, Food Waste

ABSTRACT

Similarity between the main discussion topics of the neo-liberal era and the remarks of Muqaddimah written in 1375 is a substantiating sign for the former popularity of Ibn Khaldun's way of thinking. Accordingly, along with its never-ending concerns and dynamic parameters, the notion of food and its sub-branches can be shown as an area of analysis for the mentioned comparison. In this context, the aim of this study is to compare the thoughts of Ibn Khaldun on sustainability of food and agricultural policies with contemporary research. While the doing so, just like the methodology of Muqaddimah itself; the arguments will be categorized under certain subjects; the existing definitions and assumptions on the topic will be examined systematically and terms including 'economic geography', 'food security' and 'food waste' will be studied in detail. On the other hand, Ibn Khaldun, cherished as the 'only star of his

* Sorumlu Yazar /Corresponding Author

e-posta: elmashangokesaoglu@duzce.edu.tr

Atıf: Küçükakbulut, E. (2021). İbn Haldun'un Umranında Çiftçilik Sanatı ve Neo-Liberal Düzendeki Dönüşen Tarım Politikaları, *Journal of Economics and Political Sciences*, 1(1), 13-22.

firmament', assigns a significant role to the farmer and the state in his own understanding of free market economy. Therefore, in the following sections of this article, the current situation regarding agricultural policies within the framework of neo-liberalism will be evaluated in the light of Ibn Khaldun's umran. Thus, in order to be able to examine the contemporary perspectives on the topic, a detailed assessment of Ibn Khaldun's views on agricultural issues will be presented through the methodology of his own invention: the science of umran. In this respect, the eventual aim of this article is to serve as a roadmap for further studies.

1. Giriş

İbn Haldun'u yeniden düşünmek, rehberliğinde fikir yürütmek, aracılığıyla sosyal teori ve bilimsellik incelemeleri yapmak, kısacası çağımızı onunla okuyabilmek kadim fakat bir o kadar da taze bir perspektif olarak değerlendirilmekte; başlı başına bir yöntem olarak benimsenmektedir. Fakat İbn Haldun'a ilgi arttıkça, literatürün; umran ve asabiyet bilimini yalnızca genel hatlarıyla anlamaya çalışan yüzeysel incelemeler ile 'bilimci indirgemeci' tavır arasında sıkışıp kaldığı yönündeki eleştiriler de günden güne çoğalmaktadır. Halbuki Mukaddime beslenmeden nüfus ve demografiye, şehirleşmeden iklim-toplum ilişkilerine uzanan ve sosyal bilimlerdeki birçok alt başlığı sistemli bir biçimde çerçevlendiren kapsamlı bir referans niteliğindedir. Bu bağlamda, içinde bulunduğumuz toplum ve geleceğiyle ilgili kaygılar göz önünde bulundurulduğunda, gıda ve zirai meselelerin politika üretme süreçlerini Mukaddime'nin öngördüğü bağlamda analiz etmek literatürdeki önemli bir boşluğun doldurulması anlamında oldukça kıymetlidir. Dolayısıyla makale; modern düzende dönüşen tarım politikalarını İbn Haldun'un rehberliğinde incelemeye yeltenirken; Mukaddime'nin sistematik üslubu ve metodolojisinden faydalanmayı hedeflemektedir.

Bu bağlamda çalışma boyunca, İbn Haldun'un Mukaddime'de işaret ettiği zirai meseleler ile modern dünyada hala tecrübe etmekte olduğumuz neo-liberal tarım politikaları arasındaki benzerlik gözetilecektir. Bahsi geçen karşılaştırma yapılırken, İbn Haldun'un 'akli taksim ve mantıki tasnif' esasına sadık kalınması planlanmaktadır. Bilindiği üzere; "İbn Haldun'un metodu, önce bir meseleyi en

umumi hatlarla ortaya koymak, sonra tecrübeye ve akli esaslara dayanarak bu meseleyi çeşitli tasniflere ve taksimlere tabi tutmak ve bunlar arasındaki münasebeti, hiçbir peşin hükümün tesirinde kalkmaksızın olduğu gibi tespit etmek, şayet bu tespit birtakım tepkiler davet edecekse, ihtiyatlı bir üslup kullanmaktır" (Uludağ, 2017).

Bu makale de günümüz tarım politikaları ve gıda güvenliği meselelerini tıpkı Süleyman Uludağ'ın İbn Haldun'un metodunu izah ederken aktardığı gibi incelemeyi hedeflemektedir. Öncelikle, neo-liberalizm sarkacındaki tarım politikaları ve gıda güvenliği meseleleri en umumi hatlarıyla ortaya koyulacaktır. Sonrasında, konu çeşitli tasnif ve taksimlere tabi tutularak -tarım politikalarıyla ilgili literatür taramalarında rastlanılan güncel yorumlar İbn Haldun'unkilerle karşılaştırılarak- İbn Haldun'un serbest iktisat anlayışında çiftçiye ve devlete biçtiği rol incelenecektir. Son olarak, İbn Haldun'un tarım politika tespitleri ve neo-liberal düzendeki güncel analizler karşılaştırılacaktır. Tüm bunlar yapılırken, peşin hükümden kaçınmak adına, İbn Haldun'un tespitleri ve modern yorumlar arasındaki benzerlik ya da farklılıklar üzerinden herhangi bir öneri sunulmayacaktır; yalnızca durum tespitinde bulunulacaktır.

2. Metodoloji: Gıda Meselelerine Umran Biliminin Yöntemiyle Yaklaşmak

İbn Haldun özgünlüğünün bilincinde, kullandığı üslubun bir 'buluş' olduğunun farkındadır. Mukaddime'yi anlatırken şöyle der; "eserime, her yönden bir düzen verdim, fazlalıklardan ayıkladım, alimlerin ve aydınların anlayışına yaklaştırdım. Kitabı tertip edip bölümlere ayırırken alışılmışın dışında garip bir usul takip ettim, çeşitli

yöntemler arasından özgün bir yöntem icat ettim.” (İbn Haldun, Mukaddime, 2017). Mukaddime gibi bir eserin yazılış biçiminden; sistemli başlıklandırmaların, kompakt tahlillerin ve organize beyanların, özellikle sosyal bilimlerin alt dallarında sürdürülen çalışmaları nasıl farklı boyutlara taşıyabildiğine tanık olunabilir. Her ne kadar bu özellikleriyle ‘ansiklopedik’ bir karakteri olsa da Mukaddime’nin esas maksadı insanı ve onun aracılığıyla olup biten her şeyi ‘umran’ ilmi ile açıklamaktır. Tabii bu noktada en çok dikkat çeken hususlardan biri de İbn Haldun’un toplumu kendine özgün bir taksim ve tasnif düzeni ile açıklaması, kendinden önce ileri sürülen fikirleri ciddi bir eleştiri süzgecinden geçirerek, tahlillerini sağlam bir zemine oturtması ile ilgilidir (Dale, 2018).

Bilindiği üzere, Mukaddime üç temel ayak üzerine oturtulmuştur: hutbetu’l kitab, iftitahiye ve dibace denilen önsöz; Tarih İlminin Fazileti Hakkında Mukaddime isimli bir başlangıç ve Yeryüzündeki Umran ve Medeniyet bölümü – esas mukaddime budur; buraya kadar olan bölümler el-İber’in başlangıcı olarak kabul edilir –. Bir giriş ve altı bölümden oluşan Mukaddime’nin temel konularını Süleyman Uludağ iki ana kategoriye ayırır: umumi konular ve ictimai müesseseler ve değerler. Umumi konular kendi içinde: beşer tarihinin, umranın ve ictimai hadiselerin incelenmesinde usul; cemiyet-iklim-insan-fiziki muhit ilişkisi; beşerî medeniyetin menşei, iptidai-medeni cemiyet tipleri, cemiyetlerde görülen değişme ve gelişmeler (sosyal morfoloji); nüfus meselesi ve nüfus kesafeti (demografi); şehir ve şehirleşme (urbanizm) olarak sınıflandırılır. Diğer taraftan ictimai müesseseler ve değerler yine kendi içinde: din, aile, ahlak, hukuk, siyaset, iktisat, sanayi, devlet, ilim ve estetik gibi genel başlıklar altında gruplandırılır (Uludağ, 2017).

“Ben bu ilmin mayasını ve esasını tam olarak ortaya koydum. Basiret gözü ile görmek isteyenler için bu sahanın meşalesini yakarak etrafı aydınlattım... İlimler arasındaki yolunu ve usulünü izah ettim” diyen İbn Haldun, 14. yüzyılda literatüre sağlayacağı katkıyı önemsemiş; metodolojisini örnek alınmak

üzere tasarlamış, argümanlarını her cümlelerin maksadının farkındalığıyla kaleme almıştır (İbn Haldun). 21. yüzyılda tarım politikaları ve gıda güvenliği ile ilgili meseleler üzerine yazmaya yeltenen bu makalede İbn Haldun’un yönteminin tercih edilmesi de ‘semasının tek yıldızı’ olarak anılan düşünürün amacına ulaştığının ispatıdır.

Bu doğrultuda makalede; İbn Haldun’un sunduğu metodoloji kapsamında, güncel tarım politikalarının bir analizi yapılırken, Mukaddime’de geçen anahtar kelimelerin bir listesi çıkarılmıştır. Alfabetik sıra ile; ‘beslenme’, ‘bitkiler alemi’, ‘coğrafi (icabilik, muhit)’, ‘çiftçi(lik)’, ‘fiziki ve biyolojik determinizm’, ‘gıda (maddeleri, rejimi)’, ‘hava (kirliliği)’, ‘hayvancılık’, ‘iklim’, ‘kıtlık’, ‘köy hayatı’, ‘maddi tabiat’, ‘tabiat (kanunları, şartları)’, ‘tabii ilimler’, ‘toprak’ ve ‘ziraat’ gibi kavramların ne sıklıkta hangi bölümlerde kullanıldıklarına dair bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırma esnasında konuların hangilerinin ‘ictimai müesseseler ve değerler’ hangilerinin ‘umumi konular’ kapsamında değerlendirilebileceği üzerine fikir yürütülmüştür. Bu bağlamda, mevcut tanım ve kabulleri genel hatlarıyla kavrayabilmek adına; günümüz zirai meselelerine ışık tutabileceği düşünülen kısımlar tasniflenmiş ve hedef odaklı sadeleştirilmiştir. Sonrasında karşılaştırma yöntemi kullanılarak, İbn Haldun’un bakış açısı kıstas alınmış; neo-liberal düzende, çağdaş devlet sistemlerinde ve modern toplumlarda tarımsal ve zirai uygulamaların yüzeysel bir analizi gerçekleştirilmiş, gıda güvenliği ile ilgili değerlendirmeler incelenmiştir.

3. Mevcut Tanım ve Kabuller: Akli Taksim ve Mantıki Tasnif

İktisat, siyaset bilimi, sosyoloji ve ahlak arasında kurulan ilişkinin daha sık gündeme gelmeye başlaması; kapitalizmin ahlaki bir toplumsal sorun niteliğinde değerlendirmeye alınması; çevre, tarım ve gıda ile ilgili problemlerin kapitalizm buhranının dikkat çeken emareleri arasında sunulması gibi etkenler gıda güvenliği ve tarım politikalarıyla ilgili meseleleri disiplinlerarası bir boyuta taşımaktadır. 1990’lı yıllar itibarıyla

popülerliğini yitirmeye başlayan çevre ve tarım sorunlarının 2010'lardan sonra sosyal bilimciler arasında tekrar gündeme gelmesini arzulayan çalışmaların temel argümanları genel itibariyle; devlet politikalarının tarıma verdiği önemi, piyasa dengesi ile toplumun refahı arasındaki ilişkiyi yönetme biçimlerini ya da kıır/kent belirsizliklerini konu almaktadır (Keyder & Yenal, 2018). Günümüz tarım meselelerini en genel hatlarıyla özetleyen bu hususlara Mukaddime'de bir karşılık arayacak olursak, İbn Haldun'un; serbest bir piyasadan yana olması, tarım politikalarında 'otoritenin / hükümdarın çiftçiye karşı yegâne görevinin sermaye sahiplerine adil olmasıdır' demesi, kentleşmenin (hadariliğin) toplumsal dengeleri tehdit ettiğini öne sürmesi vb. unsurları sıralayabiliriz (İbn Haldun, Mukaddime, 2017).

Makalenin bu bölümü; dönüşen tarım politikalarının geldiği noktayı İbn Haldun'un umranındaki tutum ışığında değerlendirmeye almadan önce, hem günümüz mevcut tanım ve kabullerini hem de Mukaddime'de nakledilen esasları ele almayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda, taksim ve tasnife tabi tutulacak kavramlar sırasıyla; iktisadi coğrafya, gıda güvenliği ve israf olarak belirlenmiştir.

3.1. İktisadi Coğrafya

14. yüzyıl İslam filozofu İbn Haldun, devletler de tıpkı canlılar gibi doğar, büyür, ihtiyarlar ve ölür der. Ölen / çöken hanedanlığın yeni baştan kurulması ve çöküş dönemleriyle ilgili belli başlı tespitlerde bulunur. Burada yeni doğan devlet bedevilik –göçebe / taşra hayatı ve tarım, hayvancılık gibi birincil ekonomik faaliyetlerin hâkim olduğu bir düzen-; yükselişe geçen ve ihtiyarlayarak ölen devlet ise hadarilik –yerleşik şehir hayatı ve ticaret, zanaat gibi ikincil ve üçüncül ekonomik faaliyetlerin söz konusu olduğu bir işleyiş- ile ilişkilendirilir. Bahsi geçen bedevi / hadârî; kentli / taşralı ayırımından da anlaşılacağı üzere, İbn Haldun aslında emek ve üretimin mekân, coğrafya ve iklim gibi kavramlar üzerinden derinlemesine bir analizini yapmaktadır. Bu bağlamda Mukaddime'de karşımıza çıkan en kritik olgulardan biri de iktisadi coğrafyadır.

Şekil 1: İbn Haldun'a Göre Farklı Hayat Tarzına Sahip Toplamların Ekonomik Faaliyetlerinin Dağılımı

Kaynak: Şahin (2018)

İbn Haldun'la ilgili Türkiye'deki en temel eserlerden birini kaleme alan Ahmet Aslan'ın da iddia ettiği üzere; İbn Haldun liberaldir. Ona göre "bir devletin en yüksek noktasına eriştikten sonra yavaş yavaş gerilemeye ve çökmeye gitmesinin temelinde esas olarak iki grup neden görülür: birisi, siyasi neden yani asabiye'nin çözülmesi; ikincisi, ekonomik neden" (Arslan, 2019). Burada asabiye'nin çözülmesinden kasıt toplumdaki ülkü birliğinin bozulmasıdır; ekonomik neden kentleşen devletlerin gelirlerinin giderlerini karşılayamamaya başlamasıyla ilgilidir. Masrafı elde ettiği kazançtan fazla olan devlet pazara müdahale etme ihtiyacı duyar. Pazarın kendi kuralları içerisinde serbestçe oluşmasına izin vermez ve aktör olarak kendisini sahneye atar. Bu durum da basit bir döngüyü başlatır; müdahale ettikçe toplum kaçmaya başlar, kaçtıkça toplanan vergi miktarı azalır, azaldıkça devletin müdahale ihtiyacı artar ve çöküş başlar (Arslan, 2019). Dolayısıyla, 1300'lü yılların son çeyreğinde devletlerin piyasaya müdahale seviyeleri üzerinden son derece detaylı bir medeniyet okuması yapan İbn Haldun'un bugünkü liberal tartışmalar ekseninde hala gündeme gelmesi şaşırtıcı değildir.

Buradan hareketle, İbn Haldun'un detaylarıyla incelediği o 'çöküşe geçen devlet' ve liberal ideolojinin etkisi altındaki modern devlet arasında doğrudan bir ilişki kurulabilir. Bu ilişkiyi anlamlandırmak için ise daha önce de belirtildiği üzere, iktisadi coğrafya kavramı bir anahtar niteliindedir. Bunun nedeni; modern coğrafyalardaki üretim ve tüketim dinamiklerinin İbn

Haldun'un sözünü ettiği taşralılık – şehirlilik ile ilişkisidir. İbn Haldun'a göre; şehir hayatıyla beraber ulaşılan refah, devletin hem yükselişinin hem de yıkılışının emaresidir. Çünkü artan gelir seviyesi ve alışılan lüks hayat ile beraber çalışmayı bırakan kentli toplumda kazanma durur; devletin piyasaya müdahalesi artar. Bir müddet sonra ihtiyaç olmayanın da ihtiyaç olmaya başladığı şehir hayatında tüketim üretimin önüne geçer ve çöküş başlar. Yani, tıpkı İbn Haldun'un devletlerin filizlenme dönemine kırsal hayatı / bedeviliği koyması; çöküşüne de kent hayatını / hadariliği koyması gibi; liberal düzenin hâkim olduğu dünyada da benzer bir eğilimden söz etmek mümkündür. 'Göç artık kentten kıra doğru ters istikamete yönelmiş durumdadır' iddiaları gitgide artmaktadır. Gelirin giderden az olmaya başladığı kent hayatı cazibesini yitirmiş, kırdan yaşam modern bireyin hayali haline dönüşmüş, kent dışında hayat standartlarının daha yüksek olduğuna dair inanç gitgide artmıştır. Kısacası modern dünyada da kent hayatının ön açtığı çöküşü hisseden toplum, içgüdüsel olarak yeniden doğuşu kıra yönelerek gerçekleştirebileceğini düşünmeye başlamıştır.

Kavramsal olarak incelendiğinde, önemli bir alt disiplin olan iktisadi coğrafya "mal ve hizmetlerin üretimi, değiş-tokuşu ve tüketiminin çeşitli ekonomik faaliyetlere göre durumu, karşılıklı ilişkileri ve mekânsal farklılık ve benzerliklerini" araştırır (Belge, 2018). Bilindiği üzere, İbn Haldun, göçebe (bedevi) ve yerleşik (hadârî) toplumların analizlerini yaparken, iktisadi bir değerlendirme ortaya koymuş; iklim koşulları, geçim şekilleri, beşerî yerleşim düzeni, barınma ve beslenme biçimleri gibi kıstasları derinlemesine incelemiş; özellikle Mukaddime'nin ikinci ve dördüncü ciltlerinde ziraat, sanayi ve ticaret coğrafyası gibi konular üzerine detaylı analizler gerçekleştirmiştir.

Tüm bunlara ek olarak, İbn Haldun ekonominin toplumsal olaylar üzerindeki etkisini insan ruhu ve maneviyatı ile bağdaştırmıştır; onu özgün kılan da budur. Bu değerlendirme ile ilişkili olarak; kır-kent ayrımında ve farklı coğrafi bölgelerde

toplumların hayat tarzları üzerine fonksiyonel değerlendirmelerde bulunmaktadır. Çeşitli bölgelerde muhtelif gruplar üzerinde gerçekleştirmiş olduğu gezi-gözlemler sonucunda üretimin toplumların dönüşümündeki en önemli faktörlerden olduğu kanaatine varmaktadır. Örneğin; hayvancılığın türevleri ile uğraşan toplumların göçebe bir hayatı tercih ettiklerini gözlemlerken, sanat –buna çiftçilik sanatı da dahil-, zanaat ve ticaretle geçinen toplumların yerleşik hayata geçtikleri yönünde tespitleri vardır. İbn Haldun'un bu görüşlerinden yola çıkarak, çok sayıda sosyal bilimci, "şehir ve kır ayrımında kullanılan bir kriter olarak ekonomik faaliyetlerin sektörel dağılımı ya da başka bir deyişle fonksiyon kriterinin İbn Haldun ile başladığını" öne sürmektedir (Şahin, 2018).

Söz konusu tavır modern bilimlerde 'fonksiyon kriteri' olarak bilinir. Örneğin, cumhuriyet döneminin önemli coğrafyacılarından Mehmet Besim Darkot, "ekonomik fonksiyon kriteri, şehir ve köyün organik tarifine hemen hemen kesin olarak uyduğu için, bu iki yerleşme kategorisinin ayrımında faydalanılabilecek en bilimsel, belki de tek bilimsel kriter gibi görünür" diyerek İbn Haldun ile birebir aynı çıkarımı yapmaktadır (Şahin, 2018). Çünkü modern dünyada da kırsal yerleşim alanlarında yaşayan toplumlar geçimlerini genellikle birincil sektörden (tarım ve hayvancılık) sağlarken; kent halkı genellikle ikincil ve üçüncül sektörlerden temin etmektedir (Belge, 2018).

Öteki taraftan kent-bilimci Ruşen Keleş de tarımsal niteliği ağır basan köy ve tarım dışı özellikleri ön plana çıkan kent ayrımını yaparak üretim odaklı bir mekânsal / coğrafi ayrıma gitmiştir. Keleş'e göre; "kentleşme, yalnız bir nüfus hareketi olarak görüşürse eksik kavranmış olur. Çünkü kentleşme olgusu, bir toplumun ekonomik ve toplumsal yapısındaki değişmelerden doğar. Bu nedenle, kentleşmeyi tanımlarken, nüfus hareketini yaratan ekonomik ve toplumsal değişmelere de yer vermek gerekir" (Keleş, 2016). Özetle, ekonomik işlevlerin ve üretim biçimlerinin kır – kent ayrımını yapmada belirleyici bir unsur olduğunu öne süren

modern dönem sosyal bilimciler; İbn Haldun'un tasniflerinin günümüzde de takdir ve kabul gördüğünün en kıymetli göstergeleridir.

3.2. Gıda Güvenliği

İbn Haldun'un tabiriyle, "çiftçilik (felahet, ziraat) sanatların en eskisidir. Çünkü insan hayatını ikmal eden (ve yaşamanın tamamlayıcı zaruri bir unsuru olan) gıda maddeleri umumiyetle o vasıta ile elde edilir" (İbn Haldun, Mukaddime, 2017). Tarım; çok aktörlülüğü ve hemen hemen her işkolu ile doğrudan ya da dolaylı ilişkisi sebebiyle diğer sektörler arasında son derece kıymetli bir noktadadır. Fakat aynı zamanda, bahsi geçen karşılıklı / zincirleme ilişki sebebiyle; neo-liberal düzenin muhtevasında karşılaşılan krizlerden en çok etkilenen sektörlerden de biridir. Yani, tarım meselelerinin yönetim ve kontrolünün layığıyla yapılması toplumu ve ekonomiyi zirveye taşıyabilirken; kartopu etkisi sebebi ile diğer sektörlerde çıkabilecek herhangi bir aksilik -ekonomik kriz, salgın / doğal afet gibi beklenmedik problemler durumunda da kendi dinamiklerine kontrolü dahilinde olmayan dış darbeler alabilir. Bu bağlamda düşünüldüğünde gıda politiktir ve bir güvenlik meselesidir.

Gıda güvenliği, 1994 yılı itibariyle Birleşmiş Milletler tarafından 7 güvenlik unsuru arasında sıralanmaya başlamış; son yıllarda politika üreticiler ve sosyal bilimcilerin önem verdikleri meselelerden biri haline gelmiştir. Genel itibariyle gıda güvenliği; gıdanın üretim ve tüketim aşamalarında, bu iki sürecin arasındaki tüm safhalarda uğrayabileceği tehlikelere karşı alınması gereken önlemleri içerir. Devlet Planlama Teşkilatı Ulusal Gıda ve Beslenme Stratejisi Çalışma Grubu Raporu'nun ilk başlığı gıda güvencesi ve güvenliği konularına ayrılmıştır. Raporun ilk tespitlerinden biri "gıda güvencesi ve güvenliğinin sağlanması, sağlığın korunması ve geliştirilmesi, hastalıkların önlenmesi, çevrenin korunması ve sosyo-ekonomik gelişmenin sağlanması amacıyla politikalar oluşturulurken gıda ve sağlık kavramlarının birlikte ele alınması" gerektiğiyle ilgilidir (Devlet Planlama Teşkilatı, 2001). Yani gıdanın güvenliğini sağlamak çok boyutlu ve sürekli etkileşim içeren bir süreç gerektirir.

İbn Haldun ise küreselleşen dünyaya 14. yüzyıldan göz kırparcasına, gıdanın üretim ve tüketimini ekonomik faaliyetlerin dağılımı üzerinden yine çok boyutlu bir yaklaşımla okur ve şöyle der; "Allah, insanı gıdasını bulacak ve kazanabilecek bir kudrette yaratmıştır. Fakat tek bir kişi yalnız başına muhtaç olduğu gıdayı temin etmekten âcizdir. Bu gıda maddesinin en asgarisini, meselâ birinin bir gün yaşaması için gereken buğdayı bir örnek olarak ele alırsak buğdayı un hâline, unu hamur hâline, hamuru ekmek hâline getirmek zarureti vardır. Bu üç işin her biri çanak, âlet ve başka eşyaya muhtaçtır. Bunlar demirci, marangoz ve çömlekçi tarafından yapılır" (İbn Haldun, Mukaddime, 2017). Dolayısıyla, insanoğlunun doğasında var olan gıdaya hızlıca erişmek dürtüsü tek başına değil de ancak ve ancak toplumsal bir dayanışma ile anlam kazanmaktadır.

Fakat modern dönemde, gıdaya erişimdeki hız, güvenliğine olan tehdidin hızına paraleldir. Mustafa Koç'un Küresel Gıda Düzeni: Kriz Derinleşirken isimli çalışmasında da bahsettiği üzere; "hızla küreselleşen dünya ekonomisinde gıda güvenliği endişelerinin artık belirli bir coğrafyaya sınırlı kalması mümkün değildir" (Koç, 2013). Kentleşmeyle beraber tüketim artmış, üretim süreçleri hızlanmış ve bu hızı takiben organize nakliye sistemleri devreye girmiş durumdadır. Dolayısıyla gıda güvenliğini tehdit eden tek bir fabrikanın yaydığı zarar günler hatta saatler içinde kilometrelerce uzağa yayılma potansiyeline sahiptir.

Bu bağlamda, başta Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) olmak üzere, alanda faaliyet gösteren çoğu kurum ve kuruluşun öncelikli hedefleri arasında beslenme ve gıda güvenliğinin iyileştirilmesine yönelik tespitler sıralanmaktadır. Açlığın Covid-19 pandemisiyle beraber dramatik bir biçimde kötüye gittiği yönünde açıklamalar yapılırken, yetkililer dünyada yaklaşık 811 milyon bireyin yetersiz beslendiği tahmininde bulunmaktadır. (FAO Türkiye, 2021). Bu çerçevede, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD), Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), BM Dünya

Gıda Programı (WFP) ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından ortaklaşa yayınlan Dünyada Gıda Güvenliği ve Beslenme Durumu Raporu'nda içinde bulunduğumu süreç için 'kritik bir dönemeç' uyarısı yapıyor. Raporda gıda güvenliğini tehdit eden unsurlar arasında iklim krizi, ekonomik gerilemeler, siyasi ve toplumsal çatışmalar sıralanmaktadır (FAO, IFAD, UNICEF, WFP, WHO, 2021).

İlgili rapor, çözüm önerisi olarak gıda sistemlerinin dönüştürülmesi gerektiği yönünde tespitler sunmaktadır. Bu anlamda "tutarlı bir politika ve yatırım portföyü setine" olan ihtiyacı vurgulayan FAO, "insani yardım, kalkınma ve barış tesisi politikalarını çatışma alanlarına entegre etmek –örneğin, ailelerin gıda karşılığında kıt kaynaklarını satmasını sosyal koruma tedbirleri yoluyla önlemek-" ya da "ekonomik sıkıntılara karşı en savunmasız olanların dayanıklılığını güçlendirmek -örneğin, pandemi tarzı şokların veya gıda fiyatlarındaki dalgalanmaların etkisini nakit destek programları aracılığıyla azaltmak" gibi önerilerde bulunmaktadır (FAO Türkiye, 2021).

Toparlamak gerekirse, tüm bu değerlendirmeler ve Mukaddime'nin gıdanın temini ve güvenliği ile ilgili yaptığı vurgular göz önünde bulundurulduğunda, şimdiye kadar sürdürülen tartışmaların hemen hemen hepsinin anahtarı niteliğindeki 'dayanışma' kavramına dönmek yerinde olacaktır. Çünkü, "İbn Haldun toplumları, umranları ve toplulaşmaları; dayanışma ve aidiyet temelinde ihtiyaçları ve arzuları giderme sistemleri olarak değerlendirir" ve bu bağlamda ilk olarak gıda ve güvelik gibi zaruri gereksinimleri karşılama sistemlerine odaklanır (Zorlu, 2020). Öte yandan, FAO, WHO, UNICEF, IFAD gibi günümüz modern oluşumları da iyi işleyen, sürdürülebilir gıda sistemleri aracılığıyla kuvvetlendirmeyi hedeflemektedir. Örneğin; Dünyada Gıda Güvenliği ve Beslenme Durumu Raporu'nun başlıca önerilerinden biri "ekonomik sıkıntılara karşı en savunmasız olanların dayanıklılığını güçlendirmek -örneğin, pandemi tarzı şokların veya gıda fiyatlarındaki dalgalanmaların etkisini nakit

destek programları aracılığıyla azaltmak" yönündedir.

3.3. İsrif

İsrif kelimesini doğrudan kullanmasa da "kıtlık ve sıkıntı içinde telef olanları açlık değil, sadece bolluk ve refah zamanında alışageldikleri tokluk öldürür" diyen İbn Haldun, "kırdada (al-badiye) ve şehirde (al-hazıra) kendilerini bolluktan, fazla gıdadan ve aşırı zevkten uzak tutamayan insanların tıpkı bedenleri gibi inanç ve ibadetlerinin de yumuşadığını" iddia eder (İbn Haldun, Mukaddime, 2017). Böylece iktisadi-toplumsal yaşam koşulları ile dini ilişkilendirerek çok boyutlu bir israf vurgusu yapar.

İsrafın teorisini geliştiren George Bataille; kavramı haz, armağan ve şölen ile ilişkilendirir. Kelimenin Arapça kökündeki azıtma anlamını da göz önünde bulunduracak olursak; Tanıl Bora'nın şu vurgusunu gözden geçirmek yerinde olacaktır:

"Üretilmiş olanı beraberce 'yemenin' zevki vardır burada – zaten biraz da o şölen anını felekten çalmak üzere çalışılıp üretilmiştir. "Ağalık vermekle olur" tatmini vardır – o durumda, anlık da olsa servet-güç eşitsizliğini düzleyen bir jest işlevi görür. Gönüllü bir feda vardır; biriktirilmiş topluluğa vererek feda eden, zımmen topluluktan alacaklı hale gelir, toplulukla bir karşılıklı feda, karşılıklı borçlanma döngüsünün, armağan döngüsünün tekerini çevirir. Biriktirip saklamak yerine vermek, savurmak, bağ kurucu, toplumsallaştırıcı bir işlev görür. Bu, arındırıcı, paylaşmacı, (isterseniz, "infak edici" deyin), özgürleştirici bir israftır" (Bora, 2019).

Öne sürülen bu bakış açısı İbn Haldun'un israfı kentli toplum ile ilişkilendirmesine bir gönderme niteliğindedir. Mukaddime'de 'bolluk ve israf sağlığa zarar iken, kısıtlı katığa alışan kimseler uzun yıllar yaşarlar' fikri savunulur (İbn Haldun, Mukaddime, 2017). Bahsi geçen uzun ömrün sırrı ise fizyolojik sebeplerden daha çok zihinsel ve ahlaki birtakım parametreler ile ilişkilendirilir. Mukaddime, lüksün bir sonucu olarak elde edilen ahlak ya da

'refahtan hasıl olan ahlak' vurgusu yapar. Kentleşmeyle beraber değişen ihtiyaç ve alışkanlıklar, suni bir insan doğası oluşumuna ön açabilir. Örneğin; İbn Haldun'un tespitlerine göre, göçebe hayat yaşayan toplumlarda beslenme sadedir, iş kolları fiziksel güç ister, yaşam alanları açıktır ve dolayısıyla karakter olarak da nispeten dayanıklı, güçlü ve cesaretli olmaları gerekir. Öte yandan, kent hayatında hayvancılık gibi doğal geçim yollarından ziyade hizmet sektörü ön plana çıkar. Şehirliler göçebelere göre daha narin, kırılgan ve latiftir. Bolluğa, lükse ve rahatlığa alışmışlardır; dolayısıyla "kıtlık yılları gelip de açlık kendilerini yakaladığı zaman, başkalarından daha çabuk helak ve mahvolurlar" (İbn Haldun, Mukaddime, 2017).

Prof. Dr. Barbara Stowasser'in de aktardığı üzere, İbn Haldun bir devlerin kuruluşundan yıkılış aşamasına kadar olan evreleri beş temel aşama altında inceler. Birinci aşamaya bir dayanışma; aile ve din bağları koyulmaktadır. Hükümdar dinin kurallarına uyan, devletin korunması adına her anlamda birlikteliğe önem veren bir figür olarak varlığını sürdürmektedir. İkinci aşamada ise iktidar yavaş yavaş yöneticinin tekeline girer ve kan bağı ya da dine dayalı bağların yerini hükümdara karşı dürüst ve sadık olan bürokrat ve paralı askerlerin desteği almaktadır. Üçüncü aşamada hükümdar artık gücünü devletten ziyade kendi kişisel ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanmaya başlar. Ülke genelinde refah ve özgürlük hakimdir. Dördüncü aşamada ise lüks artık alışkanlığa dönüşür ve aslında zaruri olmayan gereksinimler vazgeçilmez olur. Bu aşamada çöküşü başlayan devlet beşinci aşamasında israf ve sefahat ile karşı karşıya kalır. Söz konusu aşama doğrudan 'israf ve ölçsüzlük devresi' olarak isimlendirilir. İbn Haldun'a göre israf devletin yakalandığı bir hastalıktır ve tedavisi mümkün değildir (İbn Haldun, 2013).

Bunlara ek olarak, İbn Haldun'un Mukaddime'de 'tebzir' ve 'teref' kavramlarını kullandığı El-Mısri tarafından ifade edilmektedir. Burada kullanılan tebzir, "haddi aşmada ileri gitmek, haram olan masiyet olan ve şehvânî olan tüketime

açılmaktır" (Zorlu, 2020). Teref ise "Tebzirden ileri gitmektir. Kişide öyle bir hal alır ki artık onda alışkanlık şekline dönüşür. Böylece mübezzir dünya zevk ve sefasında yüzer durur. Nimetlerin bolluğu ve müreffeh hayat arzı bu kişiyi azdırır. Teref hali bir toplumda yaygınlaşırsa yok olma süreci de ona paralel olarak hız kazanır" (Zorlu, 2020). Fakat, Mukaddime'nin Türkçe çevirileri bu tebzir ve terefe karşılık olarak genellikle lüks, israf ve ifrat gibi kavramlar kullanmışlardır. Bu kavramların kullanımında esas dikkat çeken nokta ise İbn Haldun'un yaptığı israfın kendi içinde yaptığı kademelendirmediği. Bu anlamda, israf, haddi aşan tüketim ve haddi aşan lüks tüketim olmak üzere üç ayrı evreden bahsettiği söylenebilir.

Gıda ve üretim-tüketim parametrelerini muhtevası gereği bir arada ele alan İbn Haldun'a göre tarım ile gerektiğinden fazla meşgul olmak; mülkün zorbalığına, aşırı vergiye, adaletsiz hükümlanlığa, istismara ve kargaşa sonucu meydana gelecek kıtlığa işaret eder. Tarımı bedevilikten hadarılığa; yani göçebe hayattan yerleşik hayata bir geçiş olarak gören İbn Haldun, üretim ve tüketim fazlalığının -israfın- normalleşeceği kentsel alanlara dönüşecek tarım arazilerinin sonunu toplumsal anlaşmazlıklara ve birtakım hastalıklara bağlamaktadır. Bu bakış açısı, Allen James Fromherz gibi araştırmacıların İbn Haldun'u postmodern düşünürlerle aynı potada değerlendirmesine sebep olmuştur. Bunlardan en dikkat çekenini ise Fransız postmodern Pierre Bourdieu karşılaştırmasıdır. "Pervasız, zorba ya da neo-liberal türdeki mega medeniyetler, Bourdieu'nun teorisine göre, birey üzerinde sembolik şiddet yaratmakta, tabiatı yok etmekte ve toplumsal bağların kaybedilmesine sebep olmaktadır" (Fromherz, 2018). Tıpkı İbn Haldun'un kentleşme ve kent medeniyetleriyle ilgili toplumsal sorunların kökenini yine bu medeniyetlerin başlangıcında görmesi gibi.

4. Sonuç

Makale boyunca sürdürülen tartışmalardan da anlaşılacağı üzere, İbn Haldun'un Mukaddimesi 21. yüzyılda karşımıza, iyi tasarlanan yöntem ve metodolojinin zaman-ötesi olabileceğinin adeta bir ispatı olarak

çıkılmaktadır. Onun düşüncelerini organize etme biçimi, farklı disiplinlerden bambaşka çalışma alanlarına sahip araştırmacılar için ilham kaynağı niteliğindedir.

Bu makale, İbn Haldun'un en temel eseri olan Mukaddime'yi gıda, tarım ve zirai meseleler üzerine fikir yürütmek üzere bir rehber olarak kullanmayı amaçlamıştır. Bunu yaparken İbn Haldun'un 14. yüzyılda öne sürdüğü tespitlerin 2021 yılındaki geçerliliğine dikkat çekilmiştir. Bu esnada üslubunun sistematikliği, fikirlerinin sadeliği ve konuları ele alış biçiminin yalınlığından ötürü, ilgili alanda aranan kavram ve olgularla ilgili tarama yapmak, İbn Haldun'un fikirlerini günümüze uyarlamak nispeten kolay olmuştur. Odaklanmak üzere üç ayrı kavram seçilmiştir; iktisadi coğrafya, gıda güvenliği ve israf. Bu kavramlar incelenirken yapılan taramalarda anahtar kelime aratmak ve yapılan tespitleri neo-liberal düzenin perspektifi ile ele almak, Mukaddime'nin tutarlı ve organize yapısı gereği çok daha zahmetsiz olmuştur.

Aynı zamanda, İbn Haldun'u anlamaya çalışan ve anlatan farklı referans kaynaklarını da tarayan bu araştırmada, onun gözleme dayalı öne sürdüğü fikirlerinin hemen hemen tüm yazar ve araştırmacılar tarafından aynı şekilde ele alındığı anlaşılmıştır. Süleyman Uludağ ile Fromherz'in İbn Haldun'un 'umran' ilminden, bahsettiği bedevilik ve hadarilik kavramlarından ya da 'asabiye' olgusundan aynı çıkarımlarda bulunduğunu söylemek mümkündür. Yaklaşım ve konuyu ele alma biçimleri farklılaşsa da hemen hemen tüm kaynakların İbn Haldun'un fikirlerini anlama, yorumlama ve aktarma biçimleri aynıdır. Bahsi geçen benzerlik de aslında bu makalenin gayesi olan; liberal düzendeki meselelere çözüm ararken İbn Haldun'un düşüncelerinden faydalanabilir miyiz sorusuna olumlu bir cevap niteliği taşımaktadır. Bu durum ise, anlaşılması çağının diğer düşünürlerine göre çok daha kolay olan İbn Haldun'un toplumları anlamak için kullandığı yöntemin geçerliliğine dikkat çekmektedir.

Tüm bunların ışığında, iktisadi coğrafya kavramı incelenirken kır-kent ayrımı ya da bu

ayrımın bulanıklaşmasıyla ilgili tartışmalar İbn Haldun'un bakış açısı aktararak gündeme getirilmiştir. Burada neo-liberal düzende üretim-tüketim dengesinin sağlanmasında mekânın rolü ve topluma olan etkisi İbn Haldun'un gözlemleri çerçevesinde tartışılmıştır. 14. yüzyıl İslam filozofunun göçebelikten başlayıp yerleşik hayata evrilen; yani taşra hayatından, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinden başlayarak kent hayatına, sanayi ve ticaret faaliyetlerine doğru yönelen döngüsünün üzerinde durulmuştur. Bilindiği üzere İbn Haldun, devletleri de tıpkı insanlar gibi doğan, büyüyen ve ihtiyarlayarak ölen organizmalar olarak görmektedir. Bu noktada ilginç olan ise; İbn Haldun'un bu organizmaların çöküş ve yok oluşlarını kent hayatıyla ilişkilendirmesi ve yeniden doğuşlarının taşra hayatının sadeliğiyle vuku bulacağı yönündeki tespitleridir. Bu eğilimin günümüz toplumları için de geçerli olduğunu görmek oldukça şaşırtıcı olmuştur. Öte yandan, gıda güvenliği ve israf kavramlarını ele alan makale, neo-liberal düzende, gıdanın üretiminden tüketimine kadarki tüm aşamalarda alınması gereken tedbirlerle ilgili durum tespitinde bulunmuş; İbn Haldun'un 'dayanışma' ya da 'asabiye' unsurunu merkeze alan fikirlerine dikkat çekmiştir.

KAYNAKÇA

Arslan, A. (2019, Ocak 16). İbn Haldun Liberaldir. Temmuz 11, 2021 tarihinde YouTube:

<https://www.youtube.com/watch?v=oa5mM66qt6o> adresinden alındı

Aslan, A. (2017). İbn Haldun. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Belge, R. (2018, Temmuz). İbn Haldun'un Mukaddimesi'nde İktisadi Coğrafya. Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi, 13(50), 266-287.

Bora, T. (2019, Eylül 11). İsrif. 2021 tarihinde Birikim Dergisi: <https://birikimdergisi.com/haftalik/9681/israf> adresinden alındı

Dale, S. F. (2018). İbn Haldun ve İnsan Bilimi: Marakeş'in Portakal Ağaçları. (C. C. Ayşecan Ay, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2001). Ulusal Gıda ve Beslenme Stratejisi Çalışma Grubu Raporu. DPT, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

FAO Türkiye. (2021, Temmuz 13). BM Raporu: Dünyadaki Açlığın Arttığı Pandemi Yılı. Ağustos 10, 2021 tarihinde Food and Agriculture Organization of the United Nations:

<http://www.fao.org/turkey/news/detail-news/tr/c/1415870/> adresinden alındı

FAO, IFAD, UNICEF, WFP, WHO. (2021). The State of Food Security and Nutrition in the World 2021 - Transforming food systems for food security, improved nutrition and affordable healthy diets for all. Roma: FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations).

Fromherz, A. J. (2018). İbn Haldun Hayatı ve Dönemi. (Y. S. İnanç, Çev.) İstanbul: Ketebe Yayınları.

İbn Haldun. (2013). Mukaddime. (A. Tekin, Dü.) İstanbul: İlgü Kültür Sanat.

İbn Haldun. (2017). Mukaddime. (S. Uludağ, Dü.) Dergah Yayınları.

Keleş, R. (2016). Kentleşme Politikası. Ankara: İmge Kitabevi.

Keyder, Ç., & Yenal, Z. (2018). Bildiğimiz Tarımın Sonu. İstanbul: İletişim Yayınları.

Koç, M. (2013). Küresel Gıda Düzeni: Kriz Derinleşirken. Ankara: Nota Bene Yayınları.

Sivers, P. V. (2007). Tabiata Dönüş: İbn Haldun'a göre Toplumun Zirai Temelleri. (T. Özcan, Dü.) İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi(15), 153-181.

Şahin, C. (2018, Mart 16). İbn Haldun'un Mukaddimesinde İktisadi Coğrafya. Öneri Dergisi, 13(50), 266-287.

Uludağ, S. (2017). Genelde Beşeri Umran. İ. Haldun içinde, Mukaddime (s. 294). İstanbul: Dergah Yayınları.

Uludağ, S. (2017). İbn Haldun ve Mukaddime. İ. Haldun içinde, Mukaddime (s. 294). İstanbul: Dergah Yayınları.

Zorlu, A. (2020, Aralık). Gereksinimlerin, İhtiyaçların ve Arzuların Dönüşümü Bağlamında İbn Haldun'un İhtiyaçlar Kuramı. Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi, 12(2), 487-528.